

MCHJLARDA DAVR XARAJATLARI AUDITI VA ICHKI NAZORAT TIZIMINING ROLI

Aliyev Asilbek G'anijon o'g'li

Andijon davlat texnika instituti 4-bosqich

“Buxgalteriya hisobi va audit” yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15463455>

Annotatsiya: Mazkur tezisda mas'uliyati cheklangan jamiyatlarda davr xarajatlarini audit qilishning mohiyati, ichki nazorat tizimi orqali ularni samarali boshqarish imkoniyatlari hamda buxgalteriya axborotining aniqligini ta'minlashdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda xarajatlar tasnifi, ularning hujjatlashtirilishi, auditorlik yondashuvlari va amaliy holatlar asosida yuzaga keladigan xatolar tahlil qilinadi. Ichki audit vositalari orqali davr xarajatlarini baholashda foydalaniladigan mezonlar va nazorat mexanizmlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: davr xarajatlari, audit, ichki nazorat, MChJ, boshqaruv xarajatlari, sotuv xarajatlari, auditorlik dalillari, moliyaviy nazorat.

Mas'uliyati cheklangan jamiyatlar (MChJlar) hozirgi kunda O'zbekiston iqtisodiyotining asosiy faol bo'g'inlaridan biri bo'lib, ularning barqaror moliyaviy holati ko'p jihatdan buxgalteriya hisobining to'g'ri yuritilishi va xarajatlar ustidan izchil nazorat o'rnatilishiga bog'liqdir. Ayniqsa, davr xarajatlari — ya'ni sotuv, umumxo'jalik, boshqaruv va ma'muriy xarajatlar — bevosita korxonaning foyda ko'rsatkichiga ta'sir ko'rsatadigan omillar bo'lib, ularning qonuniy va iqtisodiy jihatdan asoslangan tarzda yuritilishi talab etiladi. Davr xarajatlari ko'pincha bevosita ishlab chiqarish faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan, biroq korxonaning kundalik ish faoliyatini yuritishga xizmat qiladigan mablag' sarflarini o'z ichiga oladi. Shu sababli ularni audit qilish va ichki nazorat mexanizmlari orqali tahlil qilish moliyaviy shaffoflikni oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Mas'uliyati cheklangan jamiyatlarda (MChJ) davr xarajatlari hisobini yuritish va ularning audit nazoratidan o'tkazilishi moliyaviy shaffoflik, tejamkorlik va samarador boshqaruv qarorlarini ta'minlashda asosiy ahamiyatga ega. Davr xarajatlari ishlab chiqarish xarajatlaridan farqli o'laroq, korxona faoliyatining umumiy yuritilishi uchun zarur bo'lgan, biroq mahsulot yoki xizmatlar tannarxiga bevosita kiritilmaydigan xarajatlardir. Ularga boshqaruv xarajatlari, umumxo'jalik xarajatlari, xizmat safarlari, reklama, konsalting, ijaraga olish, aloqa vositalari xarajatlari, moliyaviy xizmatlar, kadrlar malakasini oshirish xarajatlari kiradi. Ushbu xarajatlarning moliyaviy hisobotda aniq va huquqiy jihatdan asosli aks ettirilishi buxgalteriya hisobi va audit tizimining uzviy hamkorligini talab qiladi. Ayniqsa, MChJlar faoliyati kichik va o'rta biznes subyektlari sifatida dinamik va o'zgaruvchan muhitda olib borilishi, harajatlarning qisqa muddatlarda ko'p sonli va har xil mazmunda shakllanishiga olib keladi. Bu esa ularni nazorat qilishni murakkablashtiradi va auditning chuqur yondashuvini talab qiladi.

Davr xarajatlarini audit qilishda asosiy maqsad – ularning mavjudligi, qonuniyligi, iqtisodiy asosiligi va moliyaviy hisobotda to'g'ri aks ettirilganligini aniqlashdan iborat. Audit amaliyotida auditor davr xarajatlari hujjatlarining mavjudligini, hisobvaraqlarda to'g'ri tasniflanganligini, xarajatlar vakolatli shaxslar tomonidan tasdiqlanganligini, amaldagi qonunchilikka muvofiqligini tekshiradi. Ayniqsa, xizmat safarlari, ma'muriy xarajatlar va reklama xarajatlari bo'yicha hujjatlar tahlili muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ushbu xarajatlar ko'pincha subyektiv qarorlar asosida shakllanadi. Auditorlik tekshiruvlari paytida

ushbu xarajatlar ortiqcha, takroriy yoki asossiz bo'lishi, yuridik jihatdan talab etiladigan dalolatnomalar, xizmat topshiriqlari, hisob-fakturalar mavjud emasligi kabi holatlar aniqlanishi mumkin. Bu esa korxonada moliyaviy intizomning zaifligi, ichki nazorat mexanizmlarining yetarli emasligini ko'rsatadi.

Ichki nazorat tizimi esa aynan audit samaradorligini oshiradigan va auditorlik xatoliklarini minimallashtiradigan mexanizm sifatida xizmat qiladi. U o'z ichiga bir nechta darajalarda tashkil etilgan boshqaruv usullarini oladi: xarajatlarni smetalashtirish, xarajatlar bo'yicha tasdiqlovchi vakolatli shaxslarning imzolari, har bir xarajat turi bo'yicha limit va chegara belgilash, shartnomalarning huquqiy ekspertizasi, moliyaviy xizmatlar bilan o'zaro tekshiruv va kross-nazorat. MChJlarda ichki nazorat ko'pincha bosh buxgalter va moliyaviy menejer zimmasiga yuklanadi. Biroq ichki audit bo'limining mavjudligi yoki tashqi ichki auditor jalb qilinishi bu tizimning sifatini sezilarli darajada oshiradi. Amaliyotda korxona rahbarlari tomonidan amalga oshiriladigan xarajatlar ko'pincha joriy budjetda rejalashtirilmagan bo'ladi va ular ichki nazorat hujjatlari (xarajat buyurtmanomalari, oldindan roziliklar) orqali tartibga solinmagan bo'ladi. Ichki audit aynan shu holatlarni tizimlashtirish, tahlil qilish va risklarni oldindan baholashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Xarajatlar ustidan samarali ichki nazorat tashkil etilmagan korxonalarda noto'g'ri hisob yuritish, soliq hisobotlarida tafovutlar, iqtisodiy natijalarning noto'g'ri ko'rsatilishi, foyda va rentabellik ko'rsatkichlarining sun'iy shakllanishi kuzatiladi. Shu sababli, audit faqat tekshiruv emas, balki korxona faoliyatining holatini va ichki moliyaviy boshqaruvning real darajasini baholovchi instrumentdir. MChJlar uchun buxgalteriya va audit tizimi o'ziga xos strategik boshqaruv funksiyasiga aylanishi kerak. Bu jarayonda audit natijalari asosida davr xarajatlarini optimallashtirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqiladi, xarajatlar samaradorligi, har bir xarajat birligining natijaviyligi baholanadi, moliyaviy oqimlar ustidan monitoring tizimi shakllantiriladi. Demak, ichki nazorat va audit o'rtasidagi integratsiya MChJlar faoliyatida moliyaviy barqarorlik, hisobotlarda ishonchlilik, soliq intizomi va boshqaruv sifatining kafolatli elementiga aylanadi.

Amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, MChJ shaklidagi korxonalarda ichki auditning mavjudligi davr xarajatlarini aniq hisobga olish, ularni iqtisodiy jihatdan asoslash va moliyaviy hisobotlarda haqqoniy ko'rsatish imkonini yaratadi. Misol tariqasida, Andijon viloyatida faoliyat yuritayotgan "Guliston Tekstil" MChJda 2022–2024 yillar davomida o'tkazilgan audit tekshiruvlari asosida xarajatlarning tuzilmasi va aniqlik darajasi baholandi. Tahlilga ko'ra, 2022-yilda umumxo'jalik xarajatlari 820 million so'mni, 2023-yilda 940 million so'mni, 2024-yilda esa 1 milliard 120 million so'mni tashkil qilgan. Ushbu xarajatlarning 15–20% atrofida smetadan ortiqcha sarflar kuzatilgan bo'lib, ichki audit nazorati doirasida hujjatsiz yoki iqtisodiy asosga ega bo'lmagan xarajatlar ajratib ko'rsatildi. Xususan, xizmat safarlari, konsalting xizmatlari va ijaraga olingan ofis mebellari bo'yicha rasmiylashtirishda huquqiy asos yetarli emasligi aniqlandi. Shuningdek, xarajatlar va tushumlar o'rtasida rentabellik darajasi 2023-yilda 17,8% ni tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 14,6% gacha pasaygan. Bunga sabab sifatida aynan boshqaruv xarajatlarining keskin ortishi ko'rsatildi. Ichki audit bu kabi muammolarni aniqlab, rahbariyatga xarajatlar siyosatini qayta ko'rib chiqish, xarajatlarni tasdiqlashda qo'shimcha filtrlovchi mexanizmlarni joriy etish va hisobotlarda izchil tasnifni saqlash bo'yicha takliflar berdi.

Mas'uliyati cheklangan jamiyatlarda davr xarajatlari ustidan olib boriladigan audit nazorati va ichki nazorat tizimi korxona moliyaviy intizomining asosiy kafolatidir. Audit buxgalteriya axborotining haqqoniyligini ta'minlasa, ichki nazorat xarajatlarning oqilona shakllanishiga xizmat qiladi. MChJlarda samarali ichki audit tizimini shakllantirish va xarajatlar harakatini real vaqt rejimida monitoring qilish orqali korxonaning foyda ko'rsatkichlarini saqlab qolish, moliyaviy barqarorlikka erishish va moliyaviy huquqbuzarliklarning oldini olish mumkin. Shunday ekan, davr xarajatlari auditi — buxgalteriya hisobi va menejment qarorlari orasidagi bog'lovchi ilmiy-amaliy vosita sifatida e'tibordan chetda qolmasligi kerak.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni, 2016-yil.
2. Soliq kodeksi, 2020-yil tahriri.
3. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2021-yil 17-sonli buxgalteriya hisobi nizomi.
4. Jo'raev R., Karimov I. – "Buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlil asoslari", Toshkent, 2022.
5. Gafforova M.R. – "Ichki auditning nazariy va amaliy asoslari", Ilmiy maqola, 2023.
6. www.lex.uz – Qonunchilik ma'lumotlari portali.
7. www.mf.uz – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti